

Théodule Ribot'un Muğlak Pozitivizmi: Bilimsel Fransız Psikolojisinin Oluşumundaki Felsefik ve Epistemolojik Stratejiler*

- Özet Çeviri -

Yrd. Doç. Dr. Müge Ersoy-Kart

Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi

Muge.Ersoy@politics.ankara.edu.tr

Théodule Ribot (1839-1916) pek çok psikoloji tarihçisi tarafından Fransa'daki disiplinin babası olarak tanınır. Victor Cousin'i ve disiplinin eklektik tinselciliğiyle bağlantılı "eski psikolojiyi" reddederek, felsefeden bağımsız "yeni psikolojinin" gelişimine katkıda bulunmuştur. Doğa bilimlerinin yöntemlerine ve gözlem tekniğine önem vermiş; deneysel yöntemlerin kullanılmasını savunmuştur. Bir Fransız üniversitesindeki ilk deneysel psikoloji dersi (1885) sayılan Sorbone'daki dersleri ikincil kaynaklara dayalı olmuş; herhangi bir uygulamalı eğitimi kapsamamıştır. 1889'da deneysel psikoloji profesörü olmasına ve başkanlığına bağlı bir laboratuvar kurmasına karşın yönetimini bir fizyolog olan Henri Beaknis'e bırakmıştır.

Bir deneyselci olmayan Ribot psikoloji biliminin gelişimine doğrudan bir katkı yapmamışsa da akademik dünyada yaygınlaşmış desteklenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle kitaplarında bilimsel psikolojinin en son gelişmelerini sunmuştur. Ribot, Spencer ve nörolog Hughlings Jackson'dan miras kalan evrim şemasını izleyerek, kapsamlı bir psikopatolojik genellemeye vararak, zihinsel hastalıkların dinamik yönlerini açıklayabileceğini önerdiği "Ribot Kanununu" geliştirmiştir: "Bütün psikopatolojik manifestolarda, en önemli fonksiyonlar, ilk önce bozulanlardır".

Ribot'un kariyerine göz atınca, William James (1842-1910) ile kimi paralellikleri saptamak olasıdır. Eugene Taylor'a göre, James felsefe yöntemlerine zihinsel

fonksiyon çalışmalarını adapte etmekle psikolojinin kontrolünü felsefecilerden koparan ilk kişidir. Yeni evrimsel biyoloji bağlamında "bilinçle" ilgili ilk bilimsel çalışmaları da yürütmüştür. Amerika'da 1875'de ilk "bilimsel psikoloji" dersini veren kişi yine James'tir. Pozitivist bir görüş açısından "Psikolojinin İlkeleri" (1890) adlı dünyaca ünlü kitabı yazan ilk Amerikalıdır. James, sıradan bir pozitivist psikologdan çok daha fazlasıdır. Amerikan pragmatizminin ilk kurucularındandır ve "radikal empirisizmin" savunuculuğuna son vermiştir. Bu pozitivizmle kol kola giden metafiziğin bir reddedilişi anlamı taşımaktadır.

Pozitivizm: Kavramsal Bir Konu

Ribot'un Fransız bilimsel psikolojisindeki önemli rolünü herkes kabul ediyorsa da düşüncelerinin felsefik yapısına dair bazı farklı değerlendirmeler söz konusudur. Eklektik Yasası'nda Brooks (1998) Ribot'u bir pozitivist olarak sınıflandırmaktadır ve bu mantıklıdır çünkü temel makaleleri pozitivist bir yaklaşımı yansıtmaktadır: "Bilimsel bilgi, bilginin gerçek biçimidir; o nedenle insan modelleri buna göre kurgulanmalıdır. Yani determinizm insan fenomenine uygulanmalı ve metafizik bilimsel deneyimin dışında tutulmalıdır". Böylece psikoloji "bağımsız bir bilim" olarak algılanmakta, felsefeden özgürleştirilmekte ve metafizikten ayrıştırılmaktadır. Bu öneri 19.yy. sonlarında pek çok düşünürün paylaştığı entelektüel ve epistemolojik yönelimlerle uyumludur. Ancak pozitivizm terimi Auguste Comte'un oluşturduğu

bir doktrin olarak ele alınırsa, Ribot'un bir pozitivist olmadığı ortaya çıkar. Comte'a göre psikoloji belli bazı yöntemsel gereklilikleri (nesnellik, sınanabilirlik gibi) karşılayamadığından pozitif bir bilim olarak adlandırılmaz. Buna göre ilk Fransız psikologları zihnin pozitif bir bilimini oluşturmak istemişlerse de Comte'un bu olasılığı kesin reddedişini görmezden gelmişlerdir. Ribot da katı Comte'cu pozitivism ile daha kapsamlı pozitivist yaklaşım arasındaki gerilimin farkındadır ve o nedenle Comte'un psikolojiye itirazını göğüslemek için epistemolojik bir stratejiyi tercih etmiştir. John Stuart Mill ve Herbert Spencer'in Comte'un görüşlerine yönelik eleştirilerini kendine destek almıştır.

Ribot'a göre entelektüel yeniden canlanma 1860'larda meydana gelmiştir. Eklektizme karşıt sayısız eleştiri yapılırken, Ribot (1877) fiziksel ve doğal bilim çalışmalarının felsefik kavramları düşündürdüğünü vurgulamıştır. Ona göre değişmez ve son halini bulmuş bir doktrin olarak pozitivism pozitif ruhla örtüşmemekte; metafiziğe sırt çevrilse de spekülasyonlar sürmekte ve bunların gerçeklerle desteklenmesini zorunlu kılmaktadır; oysa pozitivism katı yapısı buna izin vermemektedir. O halde Ribot'un stratejisi Comte'un psikolojiyi reddedişindeki bilimsel ruhun savunulmasını ayrıştırmaya yöneliktir.

Comte'un Psikolojiye Karşıt Duruşu

Braunstein'in (1998) dikkat çektiği gibi "psikolojiyi öldürme isteği" Comte'un çalışmalarında son derece açık ve tekrarlı bir nitelik taşımaktadır. Comte, psikolojik fenomenleri içebakış yöntemiyle inceleme girişimini eleştirmiştir; ancak eklektizmde içe bakış ekolü bu yöntemin duyu algısına dayalı doğal bilim yöntemlerinden üstün olduğunu çünkü deneğin bir ruha ve bu ruhun güçlerine sahip olduğunu kabul etmektedir. Cousin'in ifadesiyle "psikoloji, metafiziğin giriş kapısıdır".

Comte'a göre içebakış gerçek bir gözlem süreci olarak kabul edilemez. Düalist gereklilikleri karşılamamakta yani gözleyen (denek) ile gözlenen (nesne) arasında mesafe ya da heterojenlik olması gereğini ihlal etmektedir. Buradaki düşünce, zihnimizi biri eylemi yapan biri de işlerin nasıl gittiğini göreceğiz iki ayrı bölüme ayıramayacağımızı vurgulamaktadır. O nedenle gerçeğin içebakışla gözlenmesi epistemolojik bir oksimoron¹ yaratmaktadır. Bu Comte'un Descartes ve ortaçağa ait teolojinin etkilerinin temelini ortaya çıkardığı mükemmel bir metafiziksel işlemidir.

Comte'a göre içebakış modası geçmiş bir prosedürdür. Eklektiklere göre zihin ontolojik olarak bedenden bağımsız ve maddi olmayan bir varlıktır. O nedenle içebakış zihnin nasıl çalıştığını anlamının yegane yolu olarak değerlendirilmektedir. Comte'a göre insan ancak fizyolojik unsurlar da hesaba katılarak analiz edilebilir. İnsan da bir hayvansa niçin diğer hayvanlar gibi ele alınıp incelenememektedir? Beyin bir düşünme organıysa sindirim ya da solunum mekanizmalarının kine benzeyen analiz yöntemleri niçin kullanılmamaktadır? O nedenle Comte duygusal ve entelektüel fonksiyonların fiziksel olanlarla ilişkilendirilmesini olanaksız bulmaktadır. Comte'un bu görüşü biyolojik indirgemeciliği destekleyen bir savunma gibi görülmemelidir. Psikolojik gerçekliğin doğasını çözümlemenin zorunlu bileşeni olarak fizyolojik yaklaşımı benimsiyorsa da asla bunu insan zihnini kavramanın nihai bir yolu olarak görmemektedir. Comte, gerçek pozitif bilimler olarak matematik, astronomi, fizik, kimya, biyoloji ve sosyolojiyi (ya da sosyal fiziği) sıralamaktadır. Psikolojiye hiç değinmemiştir çünkü psikologlar bilimsel ölçümü ihlal etmekte; organik dayanaklar olmadan son derece karmaşık fenomenlerle ilgilenmeye girişmektedirler. Ayrıca psikologlar "öznellik" (subjectivism) suçlamasıyla da karşı karşıyadırlar. Ruh

ya da benliği bir sebep ya da bir madde olarak ele alan psikoloji, teolojinin nihai dönüşümü olarak tanımlanabilir ancak metafizik bir evrede kalakalmıştır. O nedenle Comte'a göre tamamen içebakışçı (introspective) yöntemle güvenererek yola çıkan bilinç bilimi olarak görünen psikoloji için bilim dünyasında herhangi bir "oda" yoktur. Uzun yıllar boyunca bu Comte'çu eleştiriler bilimsel psikolojinin gelişiminin önündeki temel bir engel olarak kalmıştır.

Ribot ve İki Cepheli Mücadelesi

Ribot öncelikle entelektüel fenomenlere deneysel süreçlerin uygulanmasının imkansızlığına dair önerilerle, matematiksel formüllemelerin sınırlı olduğu iddiasıyla ve elbette içebakışçılığın değersiz bir yöntem olduğuna dair düşüncelerle mücadele etmiştir. Kısacası savaş aynı anda iki cephede verilmelidir: İçsel gözlemden bilgi edinmeyle yetinme taraftarlarıyla ve sadece dışsal gözlemi kabul edenlerle.

Ribot, Comte'un tersine, içsel gözlemi tamamen reddetmemiş ancak bunun uygunluğunu ve doğruluğunu sorgulamıştır. Ribot'a göre içsel gözlem psikolojinin gerçekten tek yöntemidir fakat her şeyi açıklamaya yeterli olacak mıdır? Psikofizyolojik bir yaklaşımı benimsediğinden her fiziksel durumun mutlaka sinir sistemiyle ilgili olduğunu düşünen Ribot, içebakışçılıktan da vazgeçmemektedir. Bu yöntemin psikolojik gerçeklik çalışmalarını, diğer doğa bilimleri çalışmalarından tamamen ayırdığını iddia etmektedir. Doğa bilimleri duyularla sağlanan bilgilere ılımlı yaklaşırken psikoloji öznenin içindeki fenomeni doğrudan gözlemektedir. Ancak Ribot sürecin "kendine özgü" zorluklarına dikkat etmemiştir. Gözlemcinin aynı anda hem aktör hem de seyirci olmasını gerektiren içebakışçılık "göz kendini nasıl görecek?" sorusuna tatminkar bir yanıt

veremediği için kınanmaktadır. Dahası bilincin kimi düzeyleri doğaları gereği içsel gözlemlerle fark edilemez. Panik, öfke, şiddet içeren duygular ile bir anda verilen kararlar içebakışçılığın kapsam alanı dışında kalacaktır. İçsel gözlem sadece bireysel bilinç düzeyi sınırları içinde uygulanabileceğinden genellemeleri imkansızlaştırır; bilimsel ifadeleri sınırlar ve açıklayıcı olamaz. Bu durumda psikoloji sadece bireyin "içsel tarihi" haline gelecektir. O halde Ribot'un yüz yüze kaldığı saldırılar iki yönlüdür: İçsel gözlem psikolojinin temel yöntemiye, bunun sınırlılıklarının üstesinden nasıl gelinecektir? İçebakışçılıkla sonuç elde edilemediğinde yöntemsel tamamlamalara gerek olacaktır. Yani içebakış süreci Eklektik Tinselciliğin yarattığı bir başarısızlıktır ama maalesef psikolojinin gelişimi için zorunludur.

İçebakışçılık Açısından Mill ve Comte'u Kıyaslamak: Psikolojide İngiliz Hayranlığı

Ribot'a göre, Comte'un eleştirilerine yanıt ne metafiziğin çok sevildiği Almanya'dan, ne deneysel psikolojinin sınırlı, zayıf ve anlamsız bulunduğu İtalya'dan ne de metafizik spekülasyonlarda kendini kaybetmeyip mantıklı, düzenli, simetrik ve keskin formülasyonlar peşindeki Fransa'dan gelmiştir. Yanıt, "gerçek" psikolojinin anavatanı olan İngiltere'den alınmıştır. John Stuart Mill, Comte'un içebakışçılığa karşıt eleştirilerinin anlamsızlığını göstermeye girişmiştir.

Mill, "Auguste Comte ve Pozitivizm" başlıklı yazısında Comte'un pozitif bilim yöntemine dair görüşlerindeki vahim hataları açıkça ilan etmiştir. İçsel bilincin reddedilişi psikolojinin bilimler arasından dışlanmasına; entelektüel ve ahlaki fenomenlere ilişkin çalışmaların fizyoloji bilim dalı altında sınıflanmasına yol açmıştır ve Mill'in dikkat çektiği gibi, Comte içebakışçılık aracılığıyla duygular

hakkına pek az şey öğrenebileceğimize, zeka hakkında ise hiçbir bulguya ulaşılamayacağına inanmaktadır. Zekamız diğer bütün şeyleri gözleyebilirse de kendisini gözleyemez: Kendimizi gözlem yaparken ya da akıl yürütürken gözleyemeyiz. Bunu yapabilsaydık tepkisel işleme dikkatimiz, gözlenen süreci durdurarak uyumsuzluğu yok edecektir. Mill'e göre Comte'un dışında herkes zihinsel durumumuzun farkında olduğumuzu kabul etmektedir. Bir şeyi okurken bunu okuduğumuzun farkında değil miyiz? Ancak Mill, zihnin bu tarz gözleminin dikkati zayıflatacağına çünkü bunun dikkatin bölünmesini gerektirdiğine vurgu yapmıştır. Ancak yine de zor olan bu işlem Mill'e göre imkansız değildir. Zihinsel yoğunlaşma gerektiren bir eylemden önce düşüncelerimizin ne olduğunu fark ederiz; bu uyurgezer halde yapılan bir şey olamaz. Ribot'a göre bu basit gerçek Comte'un bütün argümanlarını zayıflatmaktadır. İçebakışçılığı aklamanın yanı sıra Mill ayrıca Comte'un bu reddedişinin sinsi sonuçlarından birine de dikkatleri çekmiştir: "Comte'un ahlaki ve entelektüel fonksiyonları çalışmak için yadsıdığı doğrudan zihinsel gözlem yerine önerdiği felsefik sistem nedir? Söylemekten utanç duysak da bu Frenolojidir!" (Mill, 1865/1866, s. 65).

Ancak Ribot, Comte'a yönelik savunmalarında Mill yerine Samuel Bailey'e referans vermiştir. Bunun sebebi belki de Ribot'un gözünde Mill'in "yeni psikolojinin" gerekçesinde pozitivistlere yönelik kayırmacılığıdır. En azından Fransa'da Mill bir pozitivist olarak tanınmaktadır. Sonuç olarak, Ribot pozitivistin Comte'un yakın tarihli bir keşfi olmadığını aksine çağın genel bir özelliği olduğunu gösterebilirse yani genel bir araştırma eğilimini temsil ettiğini, bunun da bir bilimsel ve ampirik denebilecek bir düşünme yolu olduğunu ve 19. yüzyılın pek çok değerli düşünürünce paylaşıldığını ispatlayabilirse psikolo-

jinin inkar edilmesinin pozitivist gündemdeki hakiki bir olay olmadığını göstermiş olacaktır.

Spencer'a Karşı Comte: Nesnel Psikolojinin Gelişimi

Her ne kadar Mill içebakışçılık olasılığını göstermişse de öznellik suçlaması ortadan kalkmamıştır. Bu nedenle Ribot, entelektüel gelişiminde seçkin bir rol oynayan Herbert Spencer'a başvurmuştur. Kendi kuşağındaki diğer pek çok Fransız düşünür gibi Ribot da 1860 ve 1870'lerde Spencer'dan etkilenmiştir. Ribot, Spencer ile Comte arasında bir değerlendirme yapmak istemiştir. Spencer, Comte'çu yaklaşıma göre, kendisinin niçin bir pozitivist olarak tanımlanamayacağını anlatmaya girişmiştir. Ribot'un da katıldığı gerekçesi ise bilimsel pozitivistin pozitif felsefeyle özdeş olmadığıdır. Bu düşünce, neyin Comte'a ait olduğunun, Comte'un neleri diğer bilimlerden ödünç aldığını kesinlikle ayırtırmak gereğine işaret eder. Kısacası, Comte'un psikoloji için reçetesi tamamen özel durumlara özgüdür. Dahası, içebakışçılık konusuyla ilgilendikçe Spencer, Comte'un içsel gözlem karşıtı itirazlarını daha da önemsiz bulmuştur.

Ribot, Spencer tarafından psikolojiye sunulan temel bir yeniliğin de altını çizmektedir: Öznel yöntemi (içebakışçılık) nesnel yöntemle birleştirmek. Comte ve Eklektiklerin düşündüğü gibi bu iki araç "birbirini tamamlar; öznel yöntem analizlerle, nesnel yöntem sentezlerle yürütülür. İçsel yöntem son derece gereklidir; yoksa bireyin ne hakkında konuştuğu bilinemez. Dıştan gözlem yöntemi de son derece faydalıdır çünkü psikolojinin araştırma alanı oldukça sınırlıdır (Ribot, 1870/1914, s. 31).

Nesnel yöntemin uygulanışı metafizik kararlardan bağımsız değildir ve Spencer'ın "Psikolojinin İlkeleri"

(1855/1878) adlı kitabının birinci bölümünün tamamı fizyolojik fenomenlerin (buna daha sonra davranış denecektir), psikolojik yaşamın açık bir bölümü olduğuna dair ontolojik varsayım üzerine temellenmiştir. Düşünme organı sadece beyin değildir; bizi psikolojiye yönelten biyolojik etkinliklerin tümü buna katkı yapacaktır: “Yaşamın olduğu yerde, psikoloji için bir oda mutlaka olacaktır.” Ribot’un da dikkat çektiği gibi Spencer’a göre fizyolojik gerçekle psikolojik gerçekler arasında kusursuz bir sınır çizgisi yoktur ve herhangi bir “mutlak” ayırım aldatıcıdır. İçsel gözleme dayanan bilinen psikoloji ile entelektüel yaşamın önemsiz biçimleriyle ilgilenmeden insanı çalışabilmeye izin veren öznel yöntemin kullanımı ve tek hücrelilikten uygarlaşmaya uzanan, yavaş ama sürekli evrimi izlemek için duyu ve düşüncelerin çeşitli düzeylerini betimleyip sınıflandıran deneysel psikoloji arasında ilk önemli farklılıklar böylece açığa çıkmış olmaktadır. Evrimdeki süreklilik ilkesine göre, güçlü olan zayıfa üstün gelir ve genel gelişim kanunu da psikolojik ilerlemeye uygulanabilir: Entelektüel becerilerin gelişmesi, “tıpkı önce yeryüzünün oluşması, ardından üzerinde hayatın başlaması, bunu topluluk, hükümet, endüstri, ticaret, dil, edebiyat, bilim, sanatın izlemesi gibi”, başarılı farklılaşmaların yaşandığı basitten karmaşığa gelişen evrimsel bir süreçtir (Ribot, 1870/1914, s. 153). Öznellik suçlaması böylece bertaraf edilmiş olmaktadır çünkü Spencer’in bakış açısıyla yapılan sentez, psikolojiyi çok daha geniş ve çok daha nesnel kavramsal bir çatı içinde bütünleştirmeyi başarmış olmaktadır. Son olarak, Spencer psikolojik gerçeklerin nesnel çalışmasını içsel gözlem ile tamamlama gereğinin altını çizmiştir.

**İmkansız Bir Bilimin Doğuşu:
Tarihsel ve Yöntemsel Kararlar**

Ribot, Mill ve Spencer’in anılan görüşlerinin desteğiyle “yeni psikolojiyi”

oluşturmuştur. Bu yaklaşım, psikolojik fenomenleri öznel olarak çalışmakta, bilinç, bellek, muhakeme ve nesneliliği kullanmakta; bunları açıklayan gerçekler, işaretler, düşünceler ve eylemlere dayanmaktadır. “Psikolojik yaşamın mütevazı temelleriyle ilgilenirken, küçücük bir organizmanın çalışılmasından ziyade, karşılaştırmalı fizyolojinin daha faydalı olduğunu da hatırlatmaktadır. Bu durumda psikolojinin ayrı ve pozitif bir bilim olduğuna inanmamak için sebep kalmamaktadır.

Aslında Ribot da bir pozitivisttir çünkü bilimsel bir psikolojiyi kurma stratejisi o zamanlardaki pozitivizmin farklı yorumlarına dayalıdır - özellikle John Stuart Mill ve Herbert Spencer’dan etkilenmiştir. Bu felsefik karmaşadan yararlanarak, “muğlak pozitivizmi” geliştirmiştir çünkü Comte’un yaygın kabul gören pozitivizmine karşı çıkarken bunun kabul görmemiş İngiliz bileşenlerinin taraftarı olmuştur. Dugas’a göre de “Breton felsefecileri iki gruba ayrılabilir. Birincisi metafiziksel ve dinsel bir eğilimle karakterize edilirken (Lamennais, Lequier ve Renan), diğeri bilimsel ve pozitif bir eğilimi temsil eder (La Mettrie, Maupertuis ve Le Dantec). Ribot ikinci grubun seçkin lideri olmanın yanı sıra Breton pozitivizminin de temsilcisidir” (Dugas, 1924, s. 7).

Ribot’un stratejisine dair değinilen analizlerden bazı çıkarsamalar yapmak mümkündür: Birincisi, bize pozitivizmin tarihinin oldukça kapsamlı biçimde yazılmış bulunduğunu anımsatmaktadır. Şüphesiz Comte’çu yaklaşım, pozitivizmin esasıdır ancak sonrakiler ondan daha az önemli değillerdir. İkinci olarak, özellikle psikoloji ve sosyoloji açısından bakıldığında ve Fransa örneği göz önüne alındığında, insan bilimlerinin ortaya çıkışı felsefeden tam ve radikal bir kopuşla açıklanamaz. Ribot, bilimsel psikolojinin daha önce anlatılan eleştirilere rağmen

mümkün olabildiğini göstermiştir. Belki de bilimlerin felsefik oluşumu ve gelişimi insan bilimlerinin doğumuyla çağdaştır. Böylece bilginin yeni “ilkelerini” geliştirmek ve bunların önemini sınamak olanağına kavuşulabilmiştir.

¹Oxymoron (İng.): Anlamı güçlendirmek için zıt kelimelerin bir araya getirildiği deyiş tarzı - öldürücü şefkat gibi.

²Pherenology (İng.): Kafatasının biçimine bakarak insanın karakterini ve zihinsel yeteneğini inceleyen bilim dalı.

* Guillin, V. (2004). Théodule Ribot's ambiguous positivism: Philosophical and epistemological strategies in the founding of French scientific psychology. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 40 (2), 165-181.